



Fangirl

Fanfiction als spiegel van de ziel

Tiny la Roi

De hele bedoeling van fanfiction is dat je in het universum van een ander mag spelen. De regels kunt herschrijven. Of ze naar je hand kunt zetten.

(*Fangirl*, p. 131)

De Amerikaanse schrijfster Rainbow Rowell debuteerde in 2011 met *Attachments*.¹ Deze roman, gericht op volwassen lezers, kreeg van het vooraanstaande Amerikaanse *Kirkus Reviews* het predicaat 'outstanding debut' mee. Rowell brak twee jaar later door met haar 'Young Adult'-roman *Eleanor & Park*, zowel in de Verenigde Staten als daarbuiten. In Nederland ontving zij hiervoor de Dioraphte Literatuurprijs 2015. In 2013 verscheen ook *Fangirl*.² Evenals in *Eleanor & Park* staat in deze roman een ontluikende romance tussen twee adolescenten centraal. Bijzonder in *Fangirl* is de grote rol van fanfiction³ in het leven van een van beiden.

In *Fangirl* is de 18-jarige Cather (Cath) Avery de focalisator.⁴ Rowell wisselt de belevenissen van de protagonist af met fragmenten uit de gefingeerde 'Simon Snow-reeks' en door Cath geschreven reacties daarop. Na een samenvatting van de plot van *Fangirl*, gaat deze bespreking nader in op de beteke-

¹ De Nederlandse vertaling *Klik* verscheen in februari 2017.

² Onder de gelijknamige titels verschenen beide romans in 2014 in het Nederlands.

³ Fictie over personages en/of settings geschreven door fans van een origineel werk. De nieuwe mogelijkheden van medialisering (fanzines) en vooral het internet hebben bijgedragen tot de verspreiding van het fenomeen. Geraadpleegd 7 december 2016 via www.dbnl.org, Algemeen Letterkundig Lexicon.

⁴ Met de term focalisatie duidt men in de narratologie (Genette & Bal) de relatie aan tussen de voorgestelde elementen en de visie van waaruit deze worden voorgesteld. Focalisatie geeft antwoord op de vraag 'wie ziet?' in contrast met 'wie vertelt?' (Van Gorp, Delabastita & Ghesquière, 2007, p. 175).

nis van vorm en inhoud van fanfiction in deze roman, en de relatie met 'life writing'.⁵

Expositie – plot *Fangirl*

De roman start in het najaar van 2011 met een proloog waarin de lezer kennismaat met de *Simon Snow*-reeks, 'uit de *Encyclopedie van het volk*' (p. 9).⁶ Simon Snow is een jonge wees die als elfjarige wordt aangenomen op de Watford School voor Toverkunst, om daar te worden opgeleid tot Magiër. Met een groepje tovenaars strijdt hij tegen de 'Sluipende Saaiheid':⁷ een geheimzinnige vijand die probeert de wereld van magie te ontdoen. Er zijn zeven *Simon Snow*-boeken verschenen, geschreven door de Engelse filoloog Gemma T. Leslie. De verschijning van het achtste en laatste deel staat gepland voor mei 2012. De overeenkomsten met de *Harry Potter*-reeks van J.K. Rowling zijn evident.

Cath, de *Fangirl* uit de titel, is een groot liefhebber van Simon Snow. Onder de naam Magicath schrijft zij er fanfiction over. Haar kleding en slaapkamer, die zij tot voor kort deelde met haar tweelingzus Wren, getuigen eveneens van deze fascinatie. Nu beide naar de universiteit gaan, heeft Wren besloten dat er een eind moet komen aan hun symbiotische relatie. Ze wil niet met Cath een studentenkamer delen en zoekt zelfs, tegen de zin van Cath, contact met hun moeder Laura die hen tien jaar eerder heeft verlaten. Cath heeft grote moeite om alle veranderingen in haar leven te accepteren.

Bij aankomst op de universiteit maakt Cath kennis met Levi, die op haar een verpletterende indruk maakt. Ze verkeert in de veronderstelling dat hij het vriendje is van haar kamergenote Reagan, die in alles haar tegenpool is. Wanneer blijkt dat dit niet (meer) het geval is, neemt de onrust over Levi's

⁵ Een begrip dat betrekking heeft op vormen van (auto)biografisch schrijven. In de internationale literatuurwetenschap wordt de term gehanteerd voor 'het vertellen van een levensverhaal' (Schrijvers, 2014).

⁶ Omwille van de leesbaarheid verwijzen de paginanummers naar de Nederlandse versie van *Fangirl*, tenzij anders aangegeven.

⁷ Deze vertaling dekt niet helemaal de lading van het originele Engelstalige 'Insidious Humdrum'; In Rowell's *Carry on. De opkomst en ondergang van Simon Snow* (2015, Nederlandse vertaling 2016), wordt dit begrip vertaald met Sluwe Sleur. Met dank aan Uitgeverij Van Goor voor het beschikbaar stellen van de pdf van de Engelstalige versie van *Carry on: The rise and fall of Simon Snow*.

aandacht toe. Tijdens het vak Fictieschrijven komt Cath in contact met Nick, met wie ze in de bibliotheek samen aan opdrachten werkt. Ze vermoedt dat hij met haar flirt, maar is daar onzeker over. Dramatische gebeurtenissen volgen elkaar op: de instorting van Caths' manisch-depressieve vader en de opname van Wren in het ziekenhuis als gevolg van coma-zuipen. Steeds is Levi er als reddende engel. Cath op haar beurt helpt Levi door hem voor te lezen, wanneer blijkt dat hij een leesprobleem heeft.

Uit de tussentijdse fragmenten uit de *Simon Snow*-reeks blijkt dat deze, net als Harry Potter, een grote rivaal heeft: Tyrannus Basilton Pek, afgekort Baz. Hij is een vampier: een verwijzing naar de *Twilight*-serie van Stephanie Meyers.

Tussen de colleges en tentamens door schrijft Cath intensief aan háár versie van Simon Snow, getiteld *Carry on*, waarmee zij de verschijning van het laatste deel van Gemma T. Leslie voor wil zijn. Daarbij voelt zij de hete adem van een grote schare lezers in haar nek. Met haar docent Fictieschrijven voert Cath discussies over de vraag in hoeverre haar fanfiction plagiaat is. De eindopdracht voor Fictieschrijven moet een persoonlijk karakter hebben en mag niets te maken hebben met Caths fascinatie voor Simon Snow cs. De epiloog bestaat uit een fragment waarin iemand (i.c. Cath) in een opmerkelijk jij-perspectief haar coming out beleeft.

Na eerste lezing van *Fangirl* lag de relatie naar 'life writing' voor mij niet direct voor de hand. Het lezen van *Carry on*⁸ zette me ertoe aan de tussentijdse fragmenten nadrukkelijk onder de loep te nemen. Dat leidde tot verrassende inzichten over de vorm en inhoud van *Fangirl* en de daaruit voortvloeiende betekenis.

Intrige – *Fangirl* en de kenmerken van fanfiction

Op fanfiction websites als *Fanfic* en *Wattpad* zijn de boeken over Harry Potter van J.K. Rowling de meest populaire inspiratiebronnen, met als goede tweede de *Twilight*-serie van Stephanie Meyer. Niet verwonderlijk dat Rowell zich in haar roman op deze twee series richt. Ze sluit daarmee inhoudelijk aan bij haar beoogde lezerspubliek.

⁸ Nadat Rowell *Fangirl* had afgerond kon zij haar 'fictief-fictief-personage' Simon Snow niet loslaten en heeft ze *Carry on* geschreven.

In de roman lopen drie vormen van fictie door elkaar heen. De basis bestaat uit het fictieve verhaal over de studente Cath. De tweede verhaallijn is de fictief-fictieve *Simon Snow*-reeks, waarvan fragmenten uit verschillende delen zijn opgenomen. De derde verhaallijn wordt gevormd door de fanfiction van Cath. Deze bestaat uit korte tussentijdse hoofdstukken en uit voorleessessies van Cath aan Levi in de hoofdstekst, herkenbaar aan een afwijkende typografie. De fanfiction fragmenten vormen als het ware illustraties bij de hoofdstekst, door (soms bijna letterlijke) herhaling van de tekst, of als een uitbreiding erop. Expliciet worden zo fictie en fanfiction met elkaar verweven.

Typische vormkenmerken van fanfiction zijn het veelvuldig gebruik van hyperbolen, tot aan parodiëren toe en het geven van ironisch commentaar op de eigen tekst. In de tussentijdse fanfiction-hoofdstukken van Cath in *Fangirl* komt dit niet nadrukkelijk naar voren; wél in de hoofdstekst. Steeds wanneer Reagan de kamer binnenkomt, 'vloog de deur open' (pp. 147, 164, 190). Wanneer Levi op enig moment giechelt, vraagt Cath zich af: '(Giechelden jongens, of gniffelden ze? Cath had een hekel aan het woord "gniffelen".)' (p. 131) Door het veelvuldig gebruik van bovengenoemde kenmerken mengt Rowell ook impliciet fictie met fanfiction.

In de fanfiction die Cath aan Levi voorleest, beschrijft zij uitgebreid de aarzelande toenadering tussen Simon en Baz: het vasthouden van handen (p. 105), hun gezamenlijke zoektocht naar en strijd tegen de 'Saaiheid' (pp. 140-147, 156-164), en een voorzichtige zoen. De zich ontwikkelende relatie tussen Cath en Levi gaat gepaard met eindeloos dichtert tegen elkaar aan leunen en handen die tasten of elkaar per ongeluk raken, wat uitmondt in een breed uitgemeten liefdesscène met veel voelen, tasten, tongzoenen en over en weer herhalen van de woorden: 'ik vind je leuk' (pp. 395-400).

Deze overeenkomst tussen het levensverhaal van Cath en haar fanfiction is opmerkelijk. Het lijkt op 'life writing.' Het citaat bovenaan deze bespreking, een gedachte van Cath, staat daar haaks op. Hieruit blijkt namelijk dat zij in haar fanfiction afstand wil nemen van haar eigen wereld; géén 'life writing' dus. Deze ambivalente houding vraagt om nader onderzoek naar de inhoud van fanfiction in het algemeen, en die van Cath in het bijzonder.

Crisis – Fangirl als zelfonderzoek

Onderzoek van Leppänen (2008) heeft aangetoond dat hoofdzakelijk jonge vrouwen zich bezighouden met fanfiction. Een thema in fanfiction is de ontwikkeling van de identiteit, een overeenkomst met Young Adult-romans. In fanfiction staat dit vaak in relatie tot gender en seksualiteit. Een voorbeeld hiervan is het 'Mary Sue'-genre (Leppänen, 2008, p. 159). Het alter ego van de vrouwelijke auteur Mary Sue bedeeft zichzelf een rol toe in een Amerikaanse science fiction tv-serie om zo een platonische romance te beleven met de mannelijke hoofdpersoon.

Hoewel Cath tot over haar oren verliefd lijkt te zijn op Simon uit de *Simon Snow*-reeks, schrijft zij zichzelf niet in zijn verhalen. Ze houdt afstand door te kiezen voor een ander veel gebruikt fenomeen, de zogenoemde 'slash'.⁹ Cath plaatst de heteroseksuele Simon en Baz in een homoseksuele relatie. Setting en karakters blijven schatplichtig aan het 'origineel' van de auteur Gemma T. Leslie. Nieuw is de romantische relatie tussen twee karakters die in de 'brontekst' tegenover elkaar staan. Deze vorm van voyeurisme op homoseksuele mannen die ook voor vrouwen aantrekkelijk zijn, is volgens Leppänen (2008, pp. 170-171) een van de verklaringen voor de populariteit van het genre en een uiting van heteroseksuele fantasieën, die mentaal veilig is. Cath probeert aan haar eigen werkelijkheid te ontkomen door in de magische wereld van Simon en Baz te vluchten:

Dit was de reden dat Cath fanfic schreef. Vanwege die uren waarin hún wereld de plaats van de echte wereld innam. Dan kon ze zich door hun gevoelens voor elkaar laten meeslepen, als door een golf, als iets wat van een heuvel naar beneden rolde. (p. 102)

Voor Cath, een groentje op het gebied van de liefde en lijdend aan verlatingsangst na het vertrek van haar moeder, is fanfiction een manier om de confrontatie met haar diepste gevoelens uit de weg te gaan. Ook in het verhaal dat Cath samen met Nick schrijft, maakt ze de mannelijke hoofdpersoon

⁹ Slash is een genre in fanfiction gericht op de aantrekkingskracht en seksuele relaties tussen fictionele karakters van dezelfde sekse. Geraadpleegd via https://en.wikipedia.org/wiki/Slash_fiction.

homoseksueel. Opnieuw neemt ze hierdoor afstand, al geeft ze dit personage wel de uiterlijke kenmerken van Nick mee. Nick veronderstelt dat Cath niet houdt van liefdesverhalen. Hij noemt hun gezamenlijke bijdrage dan ook een anti-liefdesverhaal (p. 209). Cath ontkent dit en durft aan Nick niet te bekennen:

Dat ze liefdesverhalen had geschreven, verhalen over liefde op het eerste gezicht, over liefde nog voor de eerste ontmoeting, over liefde die dicht bij haar lag. En dat dit liefdesverhaal heel erg op iemands allereerste fanfic leek: Mary Sue tot de tiende macht. (p. 210)

Als dit 'liefde is die dicht bij haar lag' zou Cath heimelijk verliefd zijn op Nick, terwijl ze juist gevoelens koestert voor Levi. Een ingewikkelde, dubbele ontkenning van haar emoties.

Cath discussieert herhaaldelijk met haar docente, mevrouw Piper, over de vraag of fanfiction plagiaat is of als een zelfstandig verhaalgenre kan worden beschouwd. De docente is helder in haar oordeel. Ze geeft Cath voor een opdracht waarin deze Baz opvoert als 'onbetrouwbare verteller' een vette onvoldoende: 'Als iemand je vraagt een origineel verhaal te schrijven, kun je niet zomaar het verhaal van een ander stelen en de personages nieuwe rollen geven.' (p. 113)

Cath heeft daar duidelijk een andere mening over. Zij beschouwt haar fanfiction als nieuwe verhalen (p. 131). Ze houdt halsstarrig vast aan haar fanfiction. In plaats van haar emoties toe te laten en te onderzoeken, stort ze zich liever in die van haar favoriete fictieve personages: 'Ik kén Simon en Baz. Ik weet wat ze denken, wat ze voelen. Wanneer ik over hen schrijf, kan ik me er helemaal in verliezen en ben ik gelukkig.' (pp. 273-274)

Mevrouw Piper geeft Cath een tweede kans. Ze houdt Cath voor dat ze een persoonlijk (levens)verhaal moet schrijven en neemt haar eigen boeken als voorbeeld: 'Een groot deel ervan gaat over de dingen die in mijn eigen leven zijn gebeurd. (...) Op die manier ontrafel ik mijn eigen leven. Ik probeer het beter te begrijpen door er dwars doorheen te schrijven.' (p. 321) Mevrouw Piper geeft hiermee háár definitie van 'life writing'.

Ontknoping – *Fangirl* als life writing

In haar eerste college stelt mevrouw Piper de vraag: 'Waarom schrijven we fictie?' (p. 28). Cath geeft in gedachten drie antwoorden: 'Om ons van onszelf te bevrijden.' (...) 'Om niet langer iets of ergens te hoeven zijn.' (...) 'Om te verdwijnen.' (pp. 29-30)

De twee laatstgenoemde gedachten bevestigen dat Cath fanfiction schrijft omdat ze het echte leven niet aan kan. Ze verstopt zich achter de fictieve personages. Daarmee lijkt haar fanfiction géén vorm van 'life writing' te zijn. Aan de andere kant hebben we geconstateerd dat schrijvers van fanfiction hun eigen gevoelens projecteren op hun personages. Zie de aarzelende toenadering tussen Baz en Simon in de fanfiction van Cath enerzijds en die tussen Cath en Levi in hun eigen wereld anderzijds. De gedachte van Cath dat haar fanfiction een vorm is van 'Mary Sue tot de tiende macht' is dat eveneens. In een gesprek met Levi over de slechte beoordeling van Mevrouw Piper geeft Cath zelfs impliciet toe dat ze over zichzelf schrijft: "Maar het was jóúw verhaal," zei Levi. "Já." (p. 131)

Cath en Wren zijn in hun jeugd letterlijk door hun moeder verlaten en figuurlijk door hun vader. Dit gevoel van verweesd zijn, heeft Cath gemeenschappelijk met Simon Snow. Diens strijd tegen de 'Sluipende Saaigheid' blijkt dezelfde te zijn als de worsteling van Cath. De opbouw naar deze conclusie bestaat uit zes verspreide fragmenten:

'Maar ik snap het niet,' zei Simon. 'Wat is de Sluipende Saaigheid? Is het een man?' (...) – uit *Simon Snow en de erfgenaam van de magiër*, hoofdstuk 23, 2001, Gemma T. Leslie (p. 205)

De Saaigheid was helemaal geen man, en ook geen monster. Het was een jongen. (...) De Saaigheid – de jongen – droeg een verschoten jeans en een groezelig T-shirt, en het duurde veel te lang voordat Simon het kind herkende. Hij was het zelf, jaren geleden. (...) – uit *Simon Snow en de zevende eik*, hoofdstuk 23, 2010, Gemma T. Leslie (p. 241)

'Je bent de machtigste Magiër in eeuwen.' Het gezicht van de Saaigheid, het gezicht uit Simons eigen jeugd, zag er dof en moe uit. Er fonkelde niets in die blauwe ogen... 'Dacht je dat je zo veel macht kon hebben zonder er iets voor te moeten opofferen? Dacht je dat je jou kon worden

zonder iets, zonder mij, achter te laten?’ – uit *Simon Snow en de zevende eik*, hoofdstuk 23, 2010, Gemma T. Leslie (p. 253)

(...) ‘Je liegt,’ zei Simon. ‘Je bent mij niet. Je bent geen deel van mij.’ ‘Ik ben wat er van jou over is,’ zei de Saaiheid. En Simon durfde te zweren dat zijn eigen stem nooit zo hoog en lief had geklonken. – uit *Simon Snow en de zevende eik*, hoofdstuk 23, 2010, Gemma T. Leslie. (p. 345)

Hij moest de Magiër vertellen wat hij had gezien. *Ik heb eindelijk de Saaiheid gezien. Ik weet wie we bestrijden: mij.* ‘Wat er van je over is,’ had het monster gezegd. Wat er van me over is? vroeg Simon zich af. Een geest? Een gat? Een echo? Een kwaad jongetje met zenuwachtige handen? – uit *Simon Snow en de zevende eik*, hoofdstuk 23, 2010, Gemma T. Leslie (p. 357)

(...) ‘Ik heb je met mijn honger geschapen,’ zei Simon. (...) Simon had zijn hele leven, of in elk geval acht jaar ervan, besteed aan pogingen nog sterker te worden en zijn bestemming te vervullen (...). En het enige wat hij ooit had gedaan, was de behoefte van de Saaiheid aanwakkeren. Simon zette een laatste stap naar voren. ‘Ik heb geen honger meer.’ – uit *Simon Snow en de achtste dans*, hoofdstuk 27, 2012, Gemma T. Leslie (p. 447)

De vijand van Simon kwam niet van buitenaf, maar van binnenuit. Al die jaren heeft Simon zijn gevoelens van verlatenheid onderdrukt. Hij heeft tegen zichzelf gevochten, met leegte tot gevolg. Dat belemmerde zijn groei naar volwassenheid. Wanneer Levi boos uitvalt naar Cath, en dreigt haar alleen te laten omdat zij haar tweede kans vergooit door te blijven schrijven aan *Carry on* in plaats van te werken aan haar eindopdracht, beseft Cath dat ze niet langer haar hoofd, maar haar hart moet volgen. Ze moet niet langer tegen (de gevoelens van) het kind in zichzelf vechten, maar dat kind toelaten:

‘Misschien is tegen hem vechten niet de juiste oplossing,’ zei Simon. Hij legde zijn hand in Baz’ nek en hield hem stevig vast. ‘Ik weet niet wat ik ga doen. Maar ik ben klaar met vechten Baz.’ – uit *Carry on, Simon*, gepost in april 2012 door FanFixx.net-auteur Magicath (p. 441)

In het hierop volgende – één na laatste – hoofdstuk begint Cath aan haar eindopdracht voor Fictieschrijven, vanuit haar eigen ervaring. Het is opmerkelijk dat ze hierbij een eerdere metafoor over haar fanfiction (zie p. 3) opnieuw gebruikt. Daarbij is niet langer sprake van verzet, maar van overgave: ‘Soms is schrijven als van een heuvel rennen, dan blijven je vingers achter je op het toetsenbord haken zoals je benen doen wanneer ze de zwaartekracht niet helemaal kunnen bijhouden.’ (pp. 443-444)

Cath heeft eigenlijk voortdurend verstoppertje gespeeld met zichzelf en haar omgeving. Uit de epiloog blijkt dat Cath er glansrijk in is geslaagd om te voldoen aan de eindopdracht.

Het probleem van verstoppertje spelen met je zus is dat ze er soms genoeg van heeft en niet langer naar je wil zoeken. (...) En het doet er niet toe of ze naar je komt zoeken – het verstoppen is al genoeg. (...) Als je achter die boom vandaan komt, is het omdat je dat wilt. Het is de eerste ademhaling na een lange duik. (...) *Drie, twee, een... ik kom. Ik kom!* – uit ‘Achtergelaten’ door Cather Avery, winnaar van de prijs voor eerste- en tweedejaars, *Prairie Schooner*, najaar 2012 (p. 453)

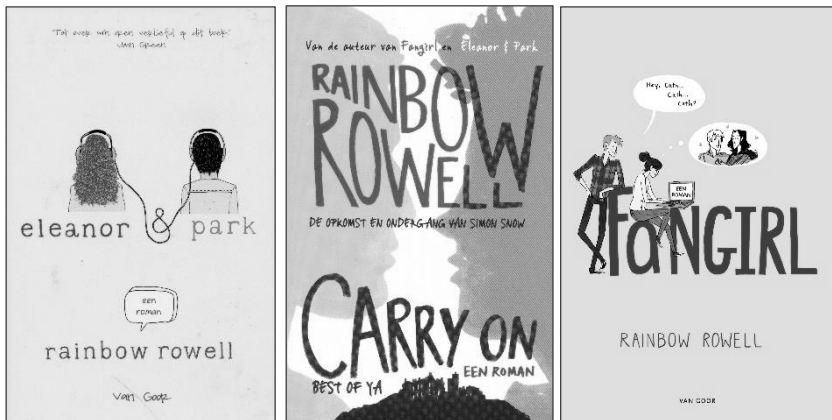
Als een zoete wraak op Nick, die tevergeefs hun gezamenlijke verhaal als uitsluitend het zijne heeft voorgedragen voor de *Prairie Schooner*-prijs, gebruikt Cath hetzelfde opmerkelijke jij-perspectief en de tegenwoordige tijd van hun gezamenlijke ‘anti-liefdesverhaal’ (p. 62).

Een belangrijke reden om in het eigen verleden te duiken (en dat publiek te maken), is reflecteren op het eigen handelen in het verleden uit de behoefte tot zelfontdekking (Lierop-Debrauwer, 1997). Cath vindt zichzelf en geeft daarmee invulling aan de eerste reden die zij in gedachten formuleerde op de hierboven genoemde vraag van mevrouw Piper: ‘Om ons van onszelf te bevrijden.’ Op een subtiele manier wordt aan de hand van ‘life writing’ de zoektocht naar de eigen identiteit gethematiseerd.

Catharsis

In het dankwoord van *Fangirl* schrijft Rainbow Rowell: 'Fanfic lezen is een ervaring die mijn leven heeft veranderd; het veranderde mijn opvattingen over schrijven en verhalen vertellen en gaf me meer inzicht in mijn eigen intense band met verzonnen werelden en personages.' (p. 455) In *Fangirl* vermengt Rowell op ingenieuze wijze fanfiction, Young Adult en 'life writing' met elkaar. Ze laat inhoudelijke en vormkenmerken van de verschillende genres door elkaar heen lopen en naar elkaar verwijzen. Het vraagt wel inspanning van de lezer om de intertekstuele relaties te begrijpen. In online recensies worden de fanfiction fragmenten door diverse jonge 'fangirls' (14-19 jaar) overbodig of zelfs storend genoemd.¹⁰ Voor wie alleen op zoek is naar ontspanning zijn die passages niet essentieel.

Voor een volledig begrip van de plot zijn deze fragmenten juist wel van belang. De kenmerken van 'life writing' en de metafictieve verwijzingen naar het schrijfproces, maken het boek interessant voor de aandachtige lezer. In het doorbreken van verschillende genres thematiseert Rowell expliciet en impliciet het ontdekken van de eigen identiteit en geeft ze inzicht in het belang en de betekenis van uiteenlopende relaties: ouder-kind, zussen en vriendschappen. *Fangirl* heeft zowel qua vorm als inhoud een gelaagdheid die het boek interessant maakt voor een brede doelgroep.



¹⁰ <https://www.bol.com/nl/p/fangirl/9200000026522010/>

Primaire literatuur

- Rowell, Rainbow, *Fangirl* (vertaling Jeannet Dekker). Houten, Van Goor, 2014.
- Rowell, Rainbow, *Eleanor & Park* (vertaling Annelies Jorna en Ineke Lenting). Houten, Van Goor, 2014.
- Rowell, Rainbow, *Carry on. De opkomst en ondergang van Simon Snow* (vertaling Annelies Jorna en Ineke Lenting). Houten, Van Goor, 2016.

Secundaire literatuur

- Leppänen, S., 'Cybergirls in trouble? Fan Fiction as a Discursive Space voor Interrogating Gender and Sexuality.' In: C. Caldas-Coulthard & R. Iedema (eds.), *Identity trouble: Critical Discourse and Contested Identities*. Basingstoke UK/New York US, Palgrave Macmillan, 2008, pp. 156-179.
- Lierop-Debrauwer, H. van & N. Bastiaansen-Hark, *Over grenzen. De adolescentenroman in het literatuuronderwijs*, Delft, Eburon, 2004.
- Lierop-Debrauwer, H. van, 'De betekenis van het verleden. Autobiografische verhalen voor kinderen.' In: *Literatuur zonder leeftijd*, 11 (42), 1997, pp. 407-421.
- Schrijvers, M., 'Life writing in tekst en beeld.' In: *Literatuur zonder leeftijd*, 28 (94), 2014, pp. 116-136.

Overige bronnen

- www.bol.com
www.dbnl.org
www.fanfic.net
www.leesplein.nl
www.rainbowrowell.com
www.wattpad.com